FÖRHANDLINGAR Nationalekonomiska Föreningen 1994-03-10

Sammanfattade och redigerade av PIRJO FURTENBACH

Ordförande: VD **Björn Sprängare**
Inledare: hälso- och sjukvårdsminister **Bo Könberg**, direktör **Olov Hertzman**, professor **Assar Lindbeck** och byråchef **Hans Olsson**
Övrig debattdeltagare: fil dr **Kari Lantto**

Det framtida pensionssystemet

Björn Sprängare:

Välkomna till Nationalekonomiska Föreningens möte. Vi skall i kväll behandla det framtida pensionssystemet och diskussionen kommer att inledas av hälso- och sjukvårdsminister Bo Könberg. Sedan har vi tre personer som kommer att se till att det blir spänst i diskussionen. Det är professor Assar Lindbeck, Stockholms universitet, och direktör Olov Hertzman från Försäkrings Förbundet. Tyvärr kunde inte Edward Palmer komma utan Hans Olsson från Konjunkturinstitutet ställer upp i hans ställe.

Först har vi dock inval av nya medlemmar. Jag vill nämna att vi igår hade styrelsemöte i föreningen och läste styrelsens stadgar. I § 4 kan man läsa att "Vid varje föreningssammanträde kan till ny medlem inväljas fysisk person, som blivit av två föreningens medlemmar därtill föreslagen. Dylikt förslag skall inlämnas till sekreteraren senast tre dagar före sammanträde." Hittills har inte detta tillämpats i den utstrackning som vi önskar men vi kommer nu att se till att detta efterföljs.

Vi tog också ställning till att föreningen skall ha kontroll på om det är föreningens medlemmar som är med på sammanträden. Därför bör alla ta med sig kallelsekortet vid nästa sammanträde.

Anders Paalzow:

54 personer har sökt om inval denna gång.

Björn Sprängare:

Jag förklarar dessa personer invalda i föreningen.

Anders Paalzow:

Jag vill passa på att beklaga tryckfelet i kallelsekortet, men det gläder mig att de flesta verkar ha förstått att mötet skulle vara på torsdag den 10 mars.

Björn Sprängare:

Vi låter Bo Könberg inleda och presentera förslaget. Sedan skall Assar Lindbeck ge sina synpunkter, efter honom Olov Hertzman och sist Hans Olsson. Efter det är ordet fritt för inlägg från auditoriet.

Bo Könberg:

Tack för inbjudan att få komma hit. Jag har inte tänkt att i detalj presentera förslaget, eftersom jag tror att det har levererats ganska hyggligt i massmedierna under den gångna månaden. Jag tänker i

stället ta upp några, som jag tycker, tunga och viktiga punkter i förslaget. Ni är välkomna att komma med frågor under den fortsatta diskussionen.

Den s k Pensionsarbetsgruppen presenterade sitt förslag i punktform i slutet av januari och för några veckor sedan mera detaljerat i ett betänkande med bilagor. Företrädare för fem partier i arbetsgruppen står bakom betänkandet. De fem partierna är de fyra regeringspartierna och Socialdemokraterna medan Vänsterpartiets och Ny demokratis representant har reserverat sig. Det skall påpekas att de har gjort det var för sig och inte tillsammans. Det faktum att det finns ett förslag som så många står bakom är intressant, eftersom pensionsfrågan ju har varit oerhört infekterad i den politiska debatten under flera decennier, och framförallt under striderna i slutet på 1950-talet när grunderna för det nuvarande pensionssystemet lades fast. Skall man försöka hitta någon tidpunkt då partierna möjligen har stått ganska nära varandra, tror jag att man får gå tillbaka till 1948.

Direktiven till arbetsgruppen är bland de kortaste i svensk utredningshistoria. De innehåller egentligen bara tre uppdrag: för det första skall vi försöka se till att i pensionssystemet få ett större samband mellan avgifter och förmåner än i det nuvarande systemet, för det andra skall vi försöka konstruera det så att det mera gynnar det långsiktiga sparandet än det nuvarande systemet och för det tredje skall det vara en större följsamhet till samhällsekonomin. Med detta skickades också hälsningen från regeringen och det socialdemokratiska oppositionspartiet om att vi skulle forsöka bli så eniga som möjligt.

Om man tittar på den första punkten, sambandet mellan avgifter och förmåner, kan man konstatera att vårt huvudförslag innebär att man i fortsättningen skall utgå från livsinkomsten och de avgifter som har betalats in på den när pensionen skall betalas ut, i stället för de nuvarande reglerna där det räcker med 30 år för full pension. De avgifter som har betalats in efter 30 år får man inte idag tillgodoräkna sig och det finns en regel om 15 år som säger att de 15 bästa åren i en människas liv inkomstmässigt skall räknas tillgodo. Man har även en procentuell lika hög avgift ovanför förmånstaket. Det nya systemet skall bygga på livsinkomstprincipen med några fördelningspolitiska tillägg. Livsinkomstprincipen är att alla inkomster man har kunnat registrera, dvs drygt 8 000 kronor om året och som är förvärvade efter 16 års ålder, skall ge pensionsrätt för den som uppnår pensionsålder av något slag. Pengarna skall räknas upp med förändringar i lönesumman enkelt uttryckt, eftersom det i huvudsak är fördelningssystem även i framtiden. Det är egentligen den pensionsgrundande inkomsten och tanken är att försöka mäta reallöneutvecklingen under tiden. När man går i pension så kommer pensionen att betalas ut på aktuariska grunder. Vi har gått långt åt det hållet som ett av direktiven handlar om, nämligen att öka sambandet mellan avgifter och förmåner.

Det första betydelsefulla är att även i det kommande systemet skall det finnas en garantipension, dvs att den som inte har tjänat ihop tillräckligt mycket för en någorlunda hygglig pension skall få hjälp av oss alla skattebetalare att uppnå den nivån. Det andra är att vi har kompletterat livsinkomstprincipen i förslaget med en pensionsrätt för barnår. Den som har haft barn under fyra år, eller åtminstone tills det yngsta barnet är fyra år, får rätt efter ganska komplicerade regler att få pensionsrättigheter för den tiden. Det är medvetet att reglerna är komplexa, eftersom vi har försökt att nå så många olika familjetyper eller familjemönster som möjligt med detta fördelningspolitiska tillägget. Både de som väljer att ganska snabbt gå ut och börja arbeta på heltid efter barnet har fyllt ett år och de som väljer att vara hemma under hela perioden skall ha någon glädje av tillägget om barn. Om

man väljer att stanna hemma, tillgodoräknar man sig pensionsrätt motsvarande en månadsinkomst på 10000 kronor.

Det kan naturligtvis diskuteras i vilken utsträckning det nuvarande systemet har ett samband överhuvudtaget mellan avgifter och förmåner. Sambandet finns dock. Det har beräknats på olika sätt. Man har i samband med skattereformen och i pensionsdebatten försökt att uppskatta hur stor del av de nuvarande två pensionsavgifterna, folkpensionsavgiften och ATP-avgiften, som egentligen är en skatt och inte en avgift. Där saknas det ett samband. Folkpensionsavgiften är inte ens tänkt att vara något annat än skatt även om den bär namnet folkpensionsavgift. Man kan diskutera och ekonomer kan debattera hur stor del av ATP-avgiften som det finns ett samband mellan avgifter och förmåner. De kalkyler som åtföljde den stora skattereformen baserades ju på att sambandet skulle vara ungefär hälften. I det kommande förslaget är hela den tänkta pensionsavgiften som arbetsgivarna själva skall betala in på inkomsten, nämligen 18,5 procent, en avgift och inte en skatt. Den som inte vill ha så mycket pension kommer att uppleva den delen av avgiften mera som en skatt än en avgift. Det är en avgift i den enkla meningen att det finns ett direkt aktuariskt samband mellan 1990-talet och utbetalning.

Beträffande det långsiktiga sparandet kan man peka på två ting i sammanhanget. Det ena är att vi föreslår en avgiftshöjning nästa år. Jag tycker att det var lättare att föreslå en avgiftshöjning, eftersom vi är på väg mot ett aktuariskt system, än om det hade varit ett system där det fanns ett mycket litet samband mellan avgifter och förmåner. Sparandet i ekonomin ökar förstås med den enprocentiga höjningen. Vid utredningens huvudantagande om en framtida tillväxt om 1,5 procent om året innebär dessutom det nya förslaget lägre förmåner än det nuvarande systemet. Man kan diskutera om det skulle gå att behålla det nuvarande systemet. Vår utgångspunkt har varit att det inte går att behålla väldigt långt fram i tiden utan det är rimligt att konstruera det nya systemet så att vid en lägre tillväxttakt än 1,5 procent kommer det att ge mindre utgifter än det nuvarande systemet. Bägge dessa inslag minskar det gap som finns mellan avgifter och förmåner i det nuvarande pensionssystemet.

Det andra inslag som vi tror kommer att ha effekt på sparandet är att vi föreslår att av avgiften på 18,5 procent skall två procentenheter kunna avsättas till ett speciellt premiereservinslag och där den enskilde skall kunna få välja förvaltare för premiereservinslaget. Arbetsgruppen anser att detta bör kunna leda till en mera decentraliserad kapitalförvaltning och ett inslag till mera långsiktigt sparande.

Det tredje direktivet handlar om följsamheten i samhällsekonomin. Det nuvarande systemet är prisindexerat, dvs pensionen mer eller mindre garanterat skall följa köpkraftens utveckling. Med "mer eller mindre" syftar jag på att politikerna när det går dåligt i samhällsekonomin ju har ändrat reglerna för att sänka förmånerna. Det senaste var det första krispaketets inslag 1992 som innebar att man sänkte flertalet pensioner med två procent, i stället för 100 procent betalade man ut 98 procent och använde en del pengar till att hjälpa dem som hade sämst pension.

Så till det nya systemets konstruktion. Intjänade pensionsrättigheter, pensionsavgifter som inbetalats under det yrkesverksamma livet och som i huvudsak har använts rent konkret för att betala pappas och mammas pensioner, skall, liksom i nuvarande systemet räknas upp med lönesummans utveckling under den yrkesverksamma tiden. Vad gäller de utgående pensionerna så har vi föreslagit att man skulle få inte bara pensionskapitalet dividerat med den sannolika medellivslängden utan att man också skulle ta hänsyn till en antagen framtida standardutveck-

ling. Alltså något slags förskott på den standardökning som vi antar skall fortsätta att äga rum med 1,5 procent om året. Det kan låta litet märkligt men skälet till förslaget är att vi för det första tror att det kommer att vara tillväxt i Sverige men utgångspunkten är också att det för de flesta människor säkert är mera angeläget att ha en hygglig pension och köpkraft vid 60–65 års ålder än vid 82–83 års åldern. Det blir så. Om man skulle ha tillväxten på 1,5 procent och man inte gav förskott på något sätt, skulle gapet mellan den sista lönen och den första pensionen bli mycket större. Sedan skulle man, om man fick tillväxten på 1,5 procent om året, efter ca 15 år ha en köpkraft i 82–83 års ålder som skulle vara 25 procent högre än när man gick i pension.

Det ligger i sakens natur att om det inte skulle bli 1,5 procents tillväxt måste systemet för att kunna hänga ihop ha rätt att ta hand om förlusterna. Om det blir en tillväxt på t ex 1 procent får man inte en uppräkning med hela inflationen utan man får en uppräkning som är 0,5 procentenheter lägre. Det blir också så att om det går bättre än det förskott man har fått s a s, kommer pensionärerna, till skillnad från nu, att få tillgodoräkna sig. Om det blir en tillväxt med 2 procent i stället för 1,5 procent, blir det 0,5 procentenhets tillägg till inflationsuppräkningen. Även detta är tänkt att vara ökad följsamhet i samhällsekonomin.

Förutom att försöka få sådan följsamhet i utvecklingen och standarden föreslår vi att man skall föra in något som inte finns med nu: hänsynstagande till den återstående livslängden. Det är ju glädjande nog så att medellivslängden i vårt land bara fortsätter att öka, och inte minst under 1980-talet och i början av 1990-talet har den ökat kraftigt. Den varierar ganska kraftigt mellan män och kvinnor, men trots att männen nu börjar komma ikapp litet på senare år, är det fortfarande fråga om 5,4 eller 5,3 år mer för kvinnor än för män. Hela gruppen har fått en kraftigt ökad medellivslängd. Vi föreslår att när den första pensionen beviljas skall man ta hänsyn till vilken utveckling det har varit av medellivslängden under resans gång. Enklare uttryckt: om medellivslängden stiger, blir det mindre årlig pension, allt annat lika, än om medellivslängden ligger stilla. Eftersom de kalkyler som bl a SCB ger oss pekar på en fortsatt ökning av medellivslängden, får man en lägre årlig pension, allting annat lika, än om man hade låtit bli att införa denna paragraf. Man kan relativt lätt kompensera sig för detta genom att arbeta några månader till. Om medellivslängden stiger med ett år ungefär tills jag går i pension, vilket SCB har tänkt sig, skulle jag kunna kompensera det genom att jobba tio månader till och få fortsätta på samma årliga pension som jag eventuellt hade tänkt mig tidigare.

Jag tänker inte gå in mera i detalj i garantipensionen, men vi föreslår att man fr o m år 2000 skulle lägga samman de nuvarande folkpensionerna och pensionsutskottet, höja upp dem något och sedan beskatta dem så att det blir samma skatteregler för pensioner som för löner. Det är ett gammalt önskemål som har varit uppe i den politiska debatten under många år och som här accepteras och kommer att genomföras. Om det förslaget går igenom, kommer man på nyårsafton 1999 att räkna om större delen av de nuvarande pensionerna till den skattade garantipensionsnivån. Garantipensionen, eller grundpensionen som den ibland kallas, antyder ju att det är en garanti som man får om man inte har uppnått den på ett annat sätt. Huvudtanken är förstås enligt forslaget att man skall tjäna ihop sin egen pension, men för dem som av en eller annan anledning inte har gjort det, fyller staten ut den upp till den här nivån.

Till skillnad från nu har vi tänkt att de som har låga ATP-poäng skall få ut något också. Som det är nu räknas ju de bort vid pensionstillskottet krona för krona, men i det framtida systemet skall man kunna

säga även till dem med låga innovationer att det lönar sig att arbeta för att få ut pension.

Ett mycket uppmärksammat inslag i vårt förslag är att hälften av den framtida ålderspensionsavgiften skulle tas ut i form av s k egenavgifter, dvs att man betalar in dem själva medan arbetsgivaren skulle stå för den andra hälften av de 18,5 procent. Arbetsgruppens förslag är att detta skulle åstadkommas genom att de statliga arbetsgivaravgifter, som i dagsläget är 18,86 procent och som kallas pensionsavgifter, successivt skulle sänkas och att arbetsgivarna skulle höja lönerna med motsvarande belopp och så skulle man från statens sida ta ut egenavgifterna. Dessa måste göras avdragsgilla för att få samma effekt som arbetsgivaravgiften. Förslaget är att man skulle växla arbetsgivaravgiften mot avdragsgill egenavgift. Debatten har den senaste månaden handlat väldigt mycket om att man från, SAF, Sveriges Arbetsgivareförening, åtminstone från vissa håll, har kommit med uttalanden på temat att det där är nog bra och det där stämmer väl med vad vi alltid har tyckt att egenavgifter är bra men vi kan ju inte garantera att det blir några löneförhöjningar till löntagarna om det är så att staten sänker arbetsgivaravgifterna. Därefter har det dykt upp några uttalanden på temat att det här är någonting som är önskvärt sett från näringslivets och arbetsgivarnas sida och att man därför skall försöka hjälpa till och se till att det blir på det här viset. Jag och arbetsgruppen ser med stort intresse framemot remissvaren från näringslivshåll på den här punkten. Det vore ju oerhört synd, tycker jag med mina politiska värderingar, om det var så att en politisk överenskommelse tvärs över de politiska blockgränserna att införa egenavgifter till pensioner på 9,25 procent skulle stoppas av dem som länge har varit mest entusiastiska för att det skall kunna åstadkommas, nämligen arbetsgivarna.

Det finns en del andra inslag i debatten om egenavgifter som är litet märkliga. Ett har handlat om att avdragsgilla egenavgifter fördelningspolitiskt skulle vara så oerhört mycket mera negativt än alternativet, arbetsgivaravgifter. Detta bottnar förstås i något missförstånd, i den mån det inte är någonting värre, och handlar om den naturliga, konventionella klokskap som har skapats i ett samhälle som det svenska med mycket höga marginalskatter och med omfattande rätt till ränteavdrag och annat har alla i landet lärt sig på något vis att avdrag gynnar höginkomsttagare mer än låginkomsttagare. Detta är ju i och för sig sant i den enkla meningen. Men det är inte det debatten handlar om utan om de är fördelningspolitiskt annorlunda än en arbetsgivaravgift. Det märkliga är att människor som tycker att arbetsgivaravgifter har varit alldeles utmärkt att införa och att höja från 0 till 35 procent idag eller så uppfattar detta fördelningspolitiskt helt acceptabelt medan avdragsgilla egenavgifter skulle vara något dåligt. Men jag tror att detta kommer att redas ut under den pågående debatten.

En av de svåraste sakerna att ändra i pensionssystemet är förstås sättet man ändrar på, dvs vilka övergångsregler man skall ha, hur går vi från det vi har nu till det som är tänkt att komma sedan. Åt detta har arbetsgruppen ägnat en hel del funderingar och har till sist landat på ett förslag till lösning, nämligen förslaget att man skulle genomföra det hela successivt. Bortsett från följsamhetsreglerna berörs dagens pensionärer inte av förslaget. De kommer att beröras av 1,5 procents regeln trots att de inte själva kommer att säga att de har fått förskott på detta även om en del av oss yrkesverksamma kommer att hävda det. Inte heller de som idag är 60 år och uppåt skulle beröras av förslaget. Och de som är under 40 år skulle beröras fullt ut av det nya förslaget. Det skrämmer en och annan 35 åring har jag märkt, för de tror att man på något vis skulle konfiskera de pensionsrättigheter

de eventuellt har tjänat ihop nu. Men det är inte fullt så grymt. Det handlar för den åldersgruppen om att de inkomster de har haft efter 1960 kommer att tillgodoräknas dem efter de nya beräkningsregler i stället för de gamla reglerna. Vi som befinner oss mitt emellan, mellan 40 och 60 år, skulle successivt fasas in i det nya systemet med en tjugondedel per år, dvs den som är 50 år idag skulle beröras till hälften av det gamla och till hälften av det nya systemet.

Vi föreslår också en garantiregel eller spärregel på temat att det man har tjänat ihop i det gamla systemet fram till årets nyårsafton skulle man få tillgodogöra sig som en spärregel i det framtida systemet som om man i år hade varit 65 år. Om man hade jobbat 30 år, får man räkna 15 av de åren, men då bara med det gamla systemets prisuppräkning och inte med det nya systemets. Detta innebär förmodligen att om det inte går allt för illa med den svenska tillväxten kommer människor som är i 45–50 års ålder inte alls behöva ta spärregeln i anspråk, eftersom löneindexering av det andra kommer att ta över. Däremot en och annan som är nära 60 år kan ha en viss glädje av att spärregeln finns.

Jag tänkte gå över till några frågetecken i förslaget. Ett är påståendet att förslaget inte skulle vara finansierat. Man har framfört det från TCOs sida som en av de få organisationer vars ledningar har varit kritiska mot förslaget, annars har ju många varit positiva. Det nya förslaget är avsevärt mera finansierat än det som finns nu. Det är dock inte så att vi har klarat av att överbrygga det jättestora gap som finns mellan inkomster av de två ålderspensionsavgifterna och de utgifter vi betalar idag. Efter den här lågkonjunkturen är de samlade pensionsavgifterna ca 30 procent av den totala svenska lönesumman medan inkomsterna av de två pensionsavgifterna är knappt 19 procent av lönesumman. Till detta skall läggas att det går ganska bra just nu att plocka av Carl-Johan Åbergs utmärkta avkastning på AP-fonderna utan att det gör så mycket. Det tas motsvarande 3 procentenheter av lönesumman från avkastningen på AP-fonderna. Resten, det som ligger mellan kanske 22 och 30 procent i dagsläget, betalas på annat sätt. Där kan man fundera om de betalas via skatter eller via lån eller både och. Om de betalas via lån skall de väl betalas någon gång, så det är frågan om skattefinansiering kortsiktigt eller långsiktigt.

Svaret på frågan om finansiering är att vi med vårt förslag finansierat det ålderspensionssystem vi har föreslagit, medan vi däremot bara krympt gapet för de stora kostnader som finns däremellan. Var och en får bedöma om vi borde ha gjort det också. Enkelt uttryckt kan man säga att om man har en utgift som är 30 och en inkomst som är 20 och vill göra något omedelbart på utgiftssidan, är det bara att ta bort en tredjedel av utgiften. Med andra ord, om man vill så kan man sluta gapet omedelbart genom att skära ner alla pensioner nästa år med en tredjedel. Det är inte svårt att åstadkomma men frågan är om det är klokt att göra det och om det är humanitärt att göra det.

Frågan om kompensationsnivån i det nya förslaget är för hög är inte en fråga från de vanliga medborgarna utan den kommer ibland från ekonomer. I det nuvarande systemet är kompensationsnivån, åtminstone för inkomster under förmånstaket, alltså inkomster för litet drygt 260 000 kronor, är nivån ungefär 60 procent. Om man har låga inkomster, är nivån ännu högre och om man har höga inkomster, är procentsatsen litet lägre. Detta beroende på de regler som finns i ATP-systemet och för folkpension som alla får. Det förslag vi har lagt innebär att för den som antingen arbetat, eller haft barnår en del, och har haft en helt identisk löneutveckling med genomsnitt i 40 års tid från 25 års ålder och går i pension vid 65 år får med dagens medellivslängd en kompensation på 57–58 procent i för-

hållande till slutlönen. Om man räknar med den medellivslängd som med betydande sannolikhet kommer att finnas den dag som jag och de andra födda på 1940-talet går i pension, är man nere i kompensation på 53 procent. Jag talar alltså om den kompensationsnivå som är som högst, dvs om man har den identiskt lika löneutvecklingsnivå som genomsnittet. För alla andra, om man skulle ha brantare löneutvecklingskurva, blir procentsatsen lägre ändå jämfört med slutlönen. Avtalspensionerna skall läggas till detta. Dessa kommer att finnas kvar i någon form. Vi har mentalt räknat med att de kommer att finnas ungefär på dagens nivå mellan 10 och 15 procent ovanpå den allmänna kompensationen, fast förhoppningsvis rättvisare.

Det är naturligtvis en värdering om man tycker att nivån är för hög i ett allmänt obligatoriskt pensionssystem. Jag tycker inte det och därför har jag varit med att lägga förslaget. Jag kan kanske t o m tycka att nivån på 53 procent är låg. Å andra sidan säger jag och kanske andra med mig att eftersom vi nu gör det möjligt för människor att arbeta längre, får de själva göra avvägningen att jobba något eller några år till för en mycket högre kompensationsgrad. Man får ju full valuta för varje år man jobbar extra och fullt avdrag för varje år man jobbar mindre. Då kan man bestämma sig om man inte bara vill ha 53 procent utan genom att man jobbar t ex två år till kan man kanske komma upp till 60–65 procent, eftersom det är mycket hög utväxling på pengarna.

En annan invändning som har riktats mot förslaget i debatten är om vi har gjort en rimlig avvägning mellan belastningen på statsbudgeten och på ålderspensionsfonden, eller vad den skall heta i framtiden. En del av förslaget handlar om att till skillnad mot nu skulle man separera ålderspensionssystemet från förtidspensionssystemet. Antingen skulle man lägga förtidspensionssystemet för sig eller, vilket jag tror är klokare, föra samman det med sjukpenningsystemet. Man skulle då få ett system för korta och långa sjukskrivningar och förtidspensioner. Det tål att diskuteras om vi har gjort en rimlig avvägning. De beräkningsantaganden vi har gjort, dvs 1,5 procent tillväxt och 1,5 procent avkastning, alltså ganska konservativa beräkningar, skulle i vårt system AP-fonden eller dess efterföljare under den kommande generationen minska relativt kraftigt. Frågan är om man kan låta fonden sjunka djupare eller om man skall våga sig på antaganden att den förräntas bättre eller att vi får högre tillväxt. Den representeras i grova drag av en U-kurva. Premiereserverna däremot kommer att stiga 50–60 år framåt i tiden, eftersom det tar så lång tid innan de kommer att betalas ut.

En viktig sak för oss har varit frågan om att försöka bidra till att minska skattetrycket och skattekilar. Ett mera aktuariskt system innebär ju en minskning av skattekilarna. Våra ekonomer i utredningen har utgått ifrån att i dagsläget har vi skattekilar på ca 60 procent. Ett förslag av den här typen, om det är helt aktuariskt, skulle innebära en betydande minskning. Min gissning är att man minskar med ett par procentenheter, från 60 till 58 procent. Det innebär en viss minskning av detta. För den enskilda individen på synen av arbete, på synen om man skall ägna sig åt "svart" eller "vitt" arbete, kommer det ha en mycket betydande effekt att veta att man visserligen kan smita från pensionsavgiften, men att man utan avgift får ingen pension. Jag tror att effekten blir större än procentenheten jag uppgav. Hur man än räknar, blir det en minskning av skattekilarna.

Vi har i vårt förslag inte någonstans tillgodoräknat oss de eventuellt och förhoppningsvis positiva effekterna på samhällsekonomin och tillväxten av att vi gör ett system med lägre skattekilar. Vi har inte tillgodoräknat något som helst på att det sparande vi föreslår i premiereserver kan ha några positiva effekter på tillväx-

Figur 1 **Socialförsäkringssystemet som trestegsraket.**

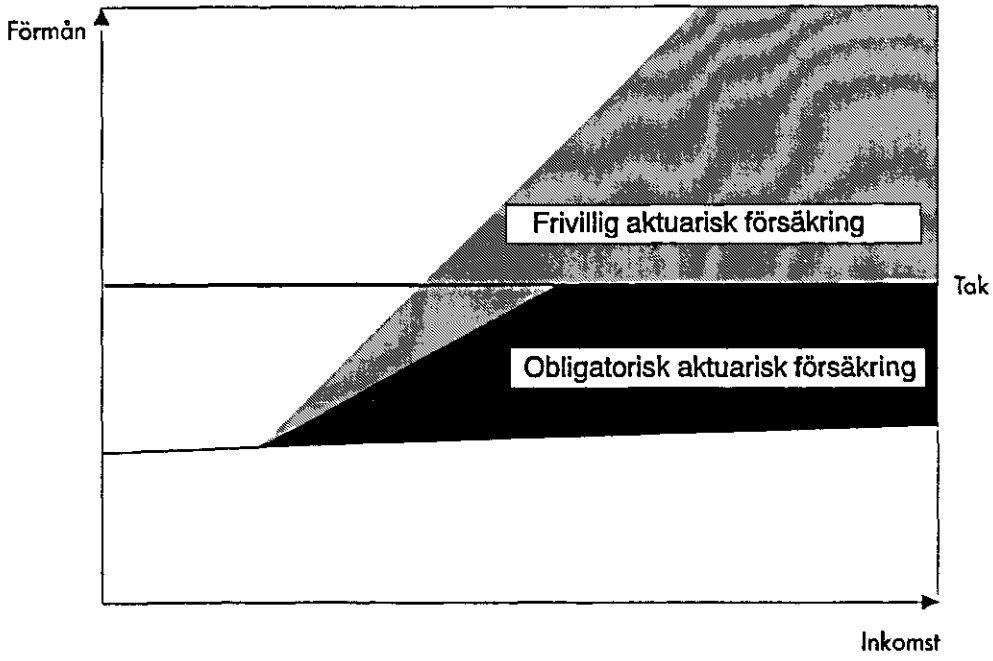

ten. Var och en som tror att det är bra för tillväxt med mera stimulans till arbete och sparande har anledning att fylla på våra kalkyler med vad denna tillväxtökning skulle ge.

Herr ordförande, det är väl andras uppgift att sätta betyg på det vi har gjort. Om jag ändå skulle dryfta mot konventionen, så tycker vi nog från de fem partiernas sida som står bakom förslaget att vad gäller ett av direktiven, sparandet, har vi klarat det någorlunda hyggligt. Vad gäller de två andra direktivena har vi klarat dem mer än hyggligt och vad gäller frågan om att uppnå mera politisk enhet har vi tyckt att vi klarat även det ganska hyggligt.

Björn Sprängare:

Nu kommer Assar Lindbeck att ge sina synpunkter.

Assar Lindbeck:

Schematiskt ser det föreslagna systemet ut som i *Figur 1*: Socialförsakringssystemet som trestegsraket.

I botten finns det en grundtrygghet. I praktiken, som vi hörde, lutar kurvan litet uppåt även om det inte är helt klart hur mycket. Sedan kommer en obligatorisk försäkringsmässig del som går upp till taket och ovanför detta finns det möjlighet till frivilliga pensioner.

Nu är det viktigt att förslaget bedöms med utgångspunkt från det system vi har idag. Det räcker inte att säga: Vad vore det idealiska systemet om vi startar från scratch? I stället måste man säga: Hur skall vi göra med de ingångsvärden vi har i dagens system? Med den utgångspunkten tycker jag att Pensionskommittén har gjort ett bra jobb.

Vad bör man då kräva av ett bra pensionssystem? För det första, ett pensionssystem är ett långsiktigt kontrakt mellan individ och stat. För sådana långsiktiga kontrakt krävs att de är politiskt väl förankrade, så att inte individen när han fyller 65 år plötsligt får reda på att staten har sagt upp en del av kontraktet på grund av

politiska kantringar. Många människor finner det svårt att leva om sitt liv och spara i det nya livet. Från den utgångspunkten är den här politiska uppgorelsen remarkabel, berömvärd och viktig. Kommittén har väl belyst svagheterna i dagens system. Förslagen avlägsnar dessutom många av dessa svagheter.

Låt mig gå in på en del av kommitténs lösningar. Skattekilarna minskar i systemen genom en bättre anknytning mellan avgifter och förmåner. Bo Könberg sade att kilarna minskar med 2 procent. Men för höginkomsttagare, som ligger ovanför brytpunkten, tas halva avgiften bort, 9,25 procent. Det blir alltså en motsvarande marginalskattesänkning för grupper ovanför brytpunkten, alltså en ganska kraftig marginalskattesankning.

När man övergår till ett försäkringsorienterat system är det alldeles nödvändigt att överge det förmånsbaserade system vi har haft. När förmånerna nu skall knytas till inbetalda avgifter kan man inte garantera en viss förmånsnivå, för i så fall skulle man behöva ändra avgifterna varje år för varje individ allt eftersom ens inkomster ändras, så att det sammanlagda värdet skulle bli lika med de utlovade förmånerna. Det är inte administrativt operationellt. Eftersom kommittén vill ha ett försäkringsmässigt system, tvingas kommittén att välja ett avgiftsbaserat system, med fastställda avgifter, sedan får förmånerna bli vad de blir.

Vid ett försäkringsmässigt system blir det också svårare för politikerna att manipulera systemet, när spikade avgifter ger väldefinierade förmåner. Äganderätterna i framtida pensioner är mycket klarare när man kan hävda att pensionen helt enkelt är en uppskjuten lön. Det var lättare för politikerna att ingripa i det gamla systemet som var ett mera "godtyckligt" transfereringssystem med svag anknytning mellan avgift och förmån. Det är också av detta skäl en uppenbar fördel att få ett system som är avgiftsbaserat och mer försäkringsmässigt.

Ett annat mål för kommittén har varit att uppnå ökad följsamhet i systemet till den makroekonomiska och demografiska utvecklingen. Det har kommittén i viss mån också åstadkommit. Om det går dåligt för samhällsekonomin blir det en sänkning av förmånerna via minskade avgiftsbetalningar under ett antal år. Men man kan naturligtvis inte helt förhindra att variationer i tillväxttakt aven i framtiden leder till inkomstomfördelningar mellan förvärvsarbetande och pensionärer. Om tillväxttakten plötsligt går ner, får de förvärvsarbetande det sämre än de väntat sig, medan pensionärerna får sina pensioner som summan av *tidigare* inbetalda avgifter. Det uppstår alltså variationer i inkomstfördelningen mellan förvärvsarbete och pensionärer även i det nya systemet. Enda chansen att lösa det problemet hade varit att pensionen skulle utgå som X procent av de förvärvsarbetandenas inkomst vid samma tidpunkt. Men då skulle man tvingas att ge upp idén att förmånerna skall vara summan av inbetalda avgifter.

En annan svaghet i det gamla systemet, som kommittén i stor utsträckning har eliminerat, är den bristande valfriheten. Valfriheten för individen höjs genom flexibel pensionsålder. Förslaget innehåller också valfrihet i förvaltningen av kapital i premiereservsdelen av systemet. Man får välja vem som skall förvalta premiereserverna – statliga fonder eller privata fonder. Och när man fyller 61 år får man rätt att undan för undan ta ut kapitalvärdet, som jag har förstått det, av inbetalda avgifter. Då kan man själv placera försäkringskapitalet om man vill, eller köpa en annuitet.

Förslaget om vissa premiereserver leder också till att det blir en ökad decentralisering av fondförvaltningen. Man kommer bort från den monolitiska AP-fondsystemet. Det sker dels genom att AP-fonden kommer att smältas ned under en period då premiereservsystemet byggs upp. Summan av dessa fonder blir ganska konstant som andel av BNP. Det betyder

onekligen en ökad pluralism på kapitalmarknaden. Det nya systemet med premiereserver påminner om en del förslag som kom fram i löntagarfondsdebatten om s k "medborgarfonder", som skulle innebära att individen betalar en obligatorisk avgift, men att han skulle själv få bestämma i vilken fond den placeras.

Det finns några specifika drag i kommitténs förslag som är värda att diskutera. Man får inte ge beröm åt allt, för då blir det omöjligt att genomföra förslaget.

Det är litet lustigt att man skall få pension för att man har barn. Jag hade kunnat förstå om man får pension för *vård* av barn. Det hade varit logiskt, om man hade infört vårdnadsbidrag, att ge pension på vårdnadsbidraget. Men nu blir det faktiskt pension för att *ha* barn, om jag har förstått saken rätt. Det är ingenting annat än extra barnbidrag, bara uppskjutet. Om man vet att man kommer att få pensionstillägget i framtiden kan man till och med försöka låna till det, och betala tillbaka när man får ut den högre pensionen. Det påminner mig om ett gammalt förslag i jordbrukspolitiken om retroaktiva grispremier. Varför höjer man inte i stället barnbidraget? Varför skall man säga till föräldrarna: ni får pengarna för att ni skaffat barn, men ni får inte pengarna förrän ni blir gamla och inte har barn hemma längre. Jag trodde att barnbidragets tanke var att göra det lättare för folk att försörja sina barn, men här får man inte ut pengarna förrän barnen har försvunnit ur hemmet. Det är en liten konstighet.

Den andra konstigheten är pension på studier. Varför skall man ha det? Det är klart att om man tittar på studietakten vid vissa universitet så borde pensionerna kanske betalas omedelbart! Men förslaget innebär egentligen en ökad lönespridning. De som studerar skall få högre livslöner, men de får inte tillskottet med detsamma, för då skulle det leda till ökad ojämlikhet. Tanken tycks vara att man får belöning för sin utbildning så sent att det inte kommer med i inkomststatistiken! Om man vill ha högre avkastning på utbildning, vore det naturligare att acceptera högre *löner* för högutbildade. Varför skall man inte få pengarna förrän man är pensionerad och har slutat att arbeta?

Man skall också få pensionspengar för värnplikt. Det innebär att man höjer livslönerna för dem som gör värnplikt, men man får inte ut lönen förrän man pensioneras. Tanken är att värnpliktiga skall få högre lön, men inte så länge de är värnpliktiga utan sedan de har pensionerats! Förslaget är litet klurigt. Det måste ligga några djupa politiska processer bakom när man kan komma på sådana konstruktioner.

Det finns ett ytterligare problem med alla dessa "extrapensioner": statsfinanserna skadas. Det problemet borde ha tagits upp.

Kommer, som kommittén föreslagit, egenavgifterna att i praktiken "avräknas" vid framtida löneförhandlingar? Den frågan bekymrar mig egentligen inte som analytiskt problem, bara som en politisk fråga. Vi får räkna med att kapitalavkastning måste vara ungefär densamma i Sverige som i andra länder. Arbetsgivaravgifter kommer därför att på lång sikt att övervältras på löntagarna, eftersom man inte kan driva ned kapitalavkastningen i en öppen ekonomi. Därför blir det automatiskt en "avräkning" genom de ekonomiska mekanismerna. Detta gäller också när en arbetsgivaravgift ersätts av en egenavgift. Utrymmet för höjda löner ökar. Det skulle därför inte kosta SAF något att säga att "det är klart att egenavgifter avräknas". Ingen kan för övrigt läsa av vad som hänt ens efteråt, eftersom ingen vet vad löneförhöjningarna skulle ha blivit utan avräkningen.

Björn Sprängare:

Ordet går nu till Olov Hertzman.

Olov Hertzman:

Jag skall tala om litet mera branschnära frågor. De delar som är mest intressanta från försäkringsbranschens utgångspunkt är fördelningssystemet och premiereservsystemet, dvs relationen mellan dessa två system i det nya pensionsförslaget, och också förvaltningen av premiereservsystemet, alltså de tankar som man i betänkandet har och de förslag som läggs fram.

Jag vill dock börja med några allmänna betraktelser och konstatera att när vi hade pensionsberedningens förslag på remiss för 2,5 år sedan så var vi liksom många andra kritiska och man pekade på vilka bitar som saknades och vad man ville ha ut av det kommande pensionssystemet. Det är bara att konstatera att det nuvarande förslaget har lyckats ganska väl att åstadkomma ett inkomstrelaterat, avgiftsbaserat system. Man har också lanserat ett praktikabelt premiereservsystem även om det är kombinerat med ett fördelningssystem. Man tar även fram ett förslag som bygger på ett individuellt ägande som många av oss har tryckt på och det är viktigt av alla möjliga skäl. Man måste vara nöjd med tanke på den politiska enighet som står bakom förslaget och som är en förutsättning här. Jag skall också vara ärlig nog och säga att detta är mycket intressant för försäkringsbolagen, det är inte fråga om något annat. Inom ramen för det föreslagna premiereservsystemet är detta viktigt, men det är också så att pengarna kanske inte alltid kommer att räcka när det gäller det som kommer ifrån det offentliga systemet utan att de flesta framöver behöver komplement av olika slag. Det behövs redan idag, men det gapet blir inte mindre i framtiden. Där kommer många aktörer på marknaderna att ha mycket att göra och produktutvecklingen kommer säkert att utnyttja den valfrihet som finns inbyggt i det nya systemet.

När det gäller avvägningen mellan fördelningssystemet och premiereservsystemet är det en klar fördel med det individuella premiereservsystemet, eftersom det är ett civilrättsligt tryggat system med individuellt ägande och ett faktiskt sparande. Det är tre tunga moment i detta som definitivt talar för premiereservsystemet. Då frågar man sig varför man inte genomför detta på en gång men det skulle förutsätta fonder på 3 000 till 5 000 miljarder och det är kanske i häftigaste laget. Man skulle också behöva dubbla avgifter under den närmaste generationen och det är naturligtvis omöjligt. Man måste hitta en kompromiss och det har man gjort. Fördelningssystemet har sina nackdelar även om det är smakligare i den här tappningen än vad det är för närvarande. Den ena generationen är beroende av nästa generations goda vilja. Nu binder man upp nästa generations politiker med större moralisk press att inte springa ifrån de tidigare löftena. Men några civilrättsligt bindande löften att man skall få ut sin pension är det inte fråga om till den del pensionen är beroende av fördelningssystemet. Det bör dock vara jobbigare att ändra än dagens system.

Jag är nyfiken att få veta varför man har kommit fram till just dessa två procent. Jag anar att det har att göra med att AP-fonden måste klara någon svacka framöver. Om det är på det sättet, blir min nästa fråga: Har man inte någon plan för att höja premiereservsystemets andel i det totala systemet? Två procent kan ju inte gärna vara ett heligt tal, det betyder att en tiondel av avgiften nu går till premiereservsystemet ungefär. 3,5–3,7 procent skulle ge 20 procent, så varför inte det? Och varför inte ännu mera? Man har kanske sett att en alltför stor fondbindning, även om den är spridd på många händer, är ohanterlig nationalekonomiskt sett.

När man går in i själva premieresersys-

temet och förvaltningen, har jag mera kritiska frågetecken. Men allra först vill jag slå fast det positiva i premiereservsystemet. Återigen, detta är civilrättsligt skyddat faktiskt sparande med eget pensionskonto. Det är ett väldigt värdefullt inslag och en värdefull grund att bygga på och i den finns den valfrihet som Assar Lindbeck också talade om. Det är en valfrihet i alla möjliga dimensioner, valfrihet när det gäller produkter, när det gäller att börja ta ut pensionen tidigare eller senare och valfrihet när det gäller placering och också kanske valet av kapitalförvaltare.

Det är alltså ett premiereservsystem med försäkringsinslag. Man menar då att vid dödsfall tillfaller medel som har samlats upp kollektivet som därmed gör s k arvsvinster. Det är den ena sidan av myntet. Den andra är att om man blir riktigt gammal, kan man samtidigt veta att pengarna räcker livet ut. Det nyinförda IPS kan inte garantera detta. I premiereservsystemet har man alltså en typisk försäkringsordning som ger trygghet och det är ju trygghet en pension och pensionsförsäkring skall ge. På det sättet håller förslaget måttet utan vidare. Man talar dessutom om en möjlighet till ett annat försäkringsinslag, nämligen s k dödsfallsförsäkring, ett efterlevandeskydd. Det är möjligt att det inte är alldeles nödvändigt i ett system av detta slag, men lika fullt finns det med i bilden och det är ju inget fel i det.

Vad är då detta? Det är just ett sådant pensionssparande som försäkringsbolagen hanterar idag. Det är ingen konstig produkt utan det är något som är välkänt och beprövat och som fungerar bra. Detta är utgångspunkten. Men då kommer mina största frågetecken. Det gäller Riksförsäkringsverkets roll. Tanken verkar vara att Riksförsäkringsverket skall spela en central roll i hanteringen i systemet. Det är inget konstigt i att Riksförsäkringsverket har en central roll i ett statligt pensionssystem. Men rollen inskränker sig enligt förslaget inte till att RFV skall slussa avgifterna från arbetsgivaren och vidare till de kapitalförvaltare som man har tänkt sig skall ta hand om medlen för försäkringstagarnas räkning efter deras önskemål, eller om de inte väljer alls, till en statlig fond.

Riksförsäkringsverket skall också enligt förslaget ta hand om försäkringsdelen i detta och då ställer man sig litet frågande till det resonemang som ligger bakom det. Det står i betänkandet: "... att försäkringskollektivet bör utgöras av alla försäkrade ..." Alla vi som är pensionsförsäkrade utgör försäkringskollektivet. Eftersom vi alla är försäkrade, måste det enligt förslaget vara ett statligt organ som tar hand om försäkringsmomentet i systemet. Därför skall Riksförsäkringsverket i central regi handha försäkringsfunktionen inom premiereservsystemet.

Det är ingen riktig logik i detta för det är inte mängden av försäkringstagare som gör att man inte kan dela upp detta på enskilda försäkringsbolag eller andra. Det finns inget som säger att man inte kan ta hand om försäkringsrisken i de olika kapitalförvaltande instituten. Tvärtom, just genom att det är så många försäkrade, så talar det snarare för att man bör dela upp det. Om man inte har ett otal institut, är mängden försäkrade tillräckligt stor för att man skall kunna räkna generellt. När det gäller den här typen av försäkringar, är för övrigt inte försäkringsrisken så stor. Försäkringsrisken när det gäller livförsäkringar och pensioner är relativt liten. Man vet när generationer skall dö undan mycket väl. Det är mycket värre med stormar i Amerika och annat där man kan prata om svårbedömda försäkringsrisker.

Arbetsgruppen ser själv ett bekymmer när man säger att det här måste till en ny lagstiftning om man skall ha den ordningen, för då räcker inte försäkringsrörelselagen. Den är inte tillämplig för enbart kapitalförvaltning utan då måste man ha en helt ny lagstiftning. Detta är onödigt när man redan har en lagstiftning som för övrigt arbetas om nu tillsammans med

de placeringsregler som man också pratar om. Här är alltså en väl genomtänkt lagstiftningsprodukt på väg fram. Trots detta skall man skapa något extra som är ganska krångligt och byråkratiskt.

Ytterligare nackdel med Riksförsäkringsverket är att verket också skall hantera de s k arvsvinsterna. Det är nämligen så att när någon dör "i förtid", före medellivslängdens slut, gör de kvarvarande en arvsvinst. Den skall då inte fördelas inom den fond där pengarna förvaltas utan Riksförsäkringsverket skall sprida dem till alla de tänkta förvaltarna ute i landet. Detta är otroligt komplicerat och byråkratiskt. Tack och lov läser man att man här inte har tänkt färdigt utan det är ord på vägen till det fortsatta arbetet. Jag menar att man här måste tänka sig för noga. Riksförsäkringsverkets roll bör bara vara en myndighetsroll och inskränka sig till att man förmedlar avgifter. Verket bör vara kontrollant och se till att allt går rätt till tillsammans med finansinspektionen och man kan vara ett informationscentrum så att alla vet vad de har på sina respektive konton.

Man kan naturligtvis fråga sig om premiereservsystemet skall släppas alldeles fritt. Det skall man naturligtvis inte utan man måste ställa krav på förvaltandet av premiereservfonderna. Man räknar upp tillsyn under finansinspektionen och information till försäkringstagarna som viktiga krav. Garanterad avkastning ser man också som en väldigt viktig del i detta. Det måste vara någorlunda solida kapitalförvaltare som kan garantera en avkastning. Det kravet måste ställas och kan också ställas på privata förvaltare och inte minst om inspektionen får följa verksamheten.

Man talar litet luddigt om placeringsreglerna. Jag skulle vilja säga att man är tillbaka i gamla tider då man bara skulle få ha statspapper. Samtidigt är man medveten om placeringsreglerna och deras krav på diversifiering, matchning, riskspridning, placering i många tillgångslag och en spridning inom dem och att man inte lägger sig med för mycket i en tillgångslag och än mindre för mycket i ett enda papper. Här är moderna regler på gång. Med dessa regler som hjälp kommer man att uppnå inte bara en garanterad avkastning utan man kommer att kunna erbjuda de procent extra som är pensionärerna till gagn.

Kritiken kommer förmodligen under kvällen som brev på posten att vi inom försäkringsbranschen är väldigt dyra i vår hantering av pengarna. Vänsterpartiets representant säger att vi tar 25 procent i administrationsavgift. Detta är något som inte får stå oemotsagt och därför vill jag sluta med ett litet påpekande. Man säger 25 procent men då jämför man äpplen med päron, man jämför med AP-fonden som säger sig inte dra mer än någon procent.

Om man tittar på hela det förvaltade kapitalet, som vi har gjort i *Figur 2*, är driftskostnaderna enligt denna modell nere på 1,65 procent och skulle man applicera det på det föreslagna systemet där man inte har några egentliga försäljningsavgifter, skulle man komma ner på en procentsats som ligger kring en eller snarare under en procent. Då är vi fullt jämförbara med andra stora förvaltare. Detta är väldigt viktigt när man skall ta ställning till för- och nackdelar med olika förvaltningar. En procent är definitivt mindre än räntespreaden i banksystemet.

Hans Olsson:

Jag har varit sekreterare åt Bo Könberg i Pensionsarbetsgruppen och det betyder väl kanske att jag som opponent är en smula misstänkt figur.

Jag tänkte konkretisera litet av det Bo Könberg sade angående ålderspensionsfonden, AP-fonden och avvägningen mellan finansiella situationer i AP-fonden och statsbudgeten.

Figur 2 **Hur livförsäkringsbolagens kapital påverkas.**

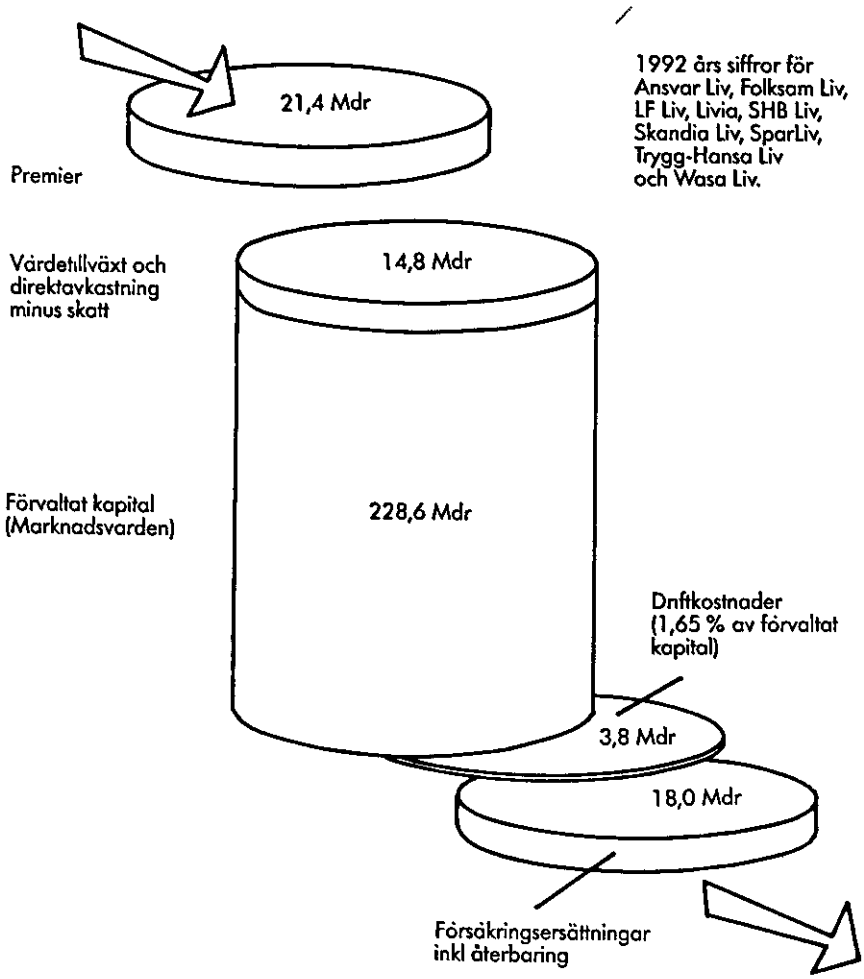

Källa: Sveriges Försäkringsforbund.

Figur 3 visar fondutvecklingen fram till 2050 såsom Riksförsäkringsverket har räknat fram det. Kurvan föreställer AP-fondens utveckling i procent av BNP och startar på över 35 procent av BNP, 600 miljarder ungefär, och den kommer att gå ner till under 5 procent av BNP så småningom. Det är alltså en mycket betydande reducering och avtrappning av AP-fonden som förslagen skulle innebära.

Man brukar tala om fondstyrka i dessa sammanhang, dvs man dividerar fondkapitalet med de årliga pensionsutbetalningarna för att se till hur många års pensionsutbetalningar fonden räcker. Fondstyrkan i förhållande till det totala pensionssystemet är ungefär 3 och i förhållande till bara ATP-pensionerna är den ungefär 5 och längre fram kommer vi till en fondstyrka på bara 0,5, dvs fonden räcker bara att klara av ett halvårs utbetalningar av pensioner år 2025. Man säger att vi borde

Figur 3 **Fondernas kapital i procent av BNP.**

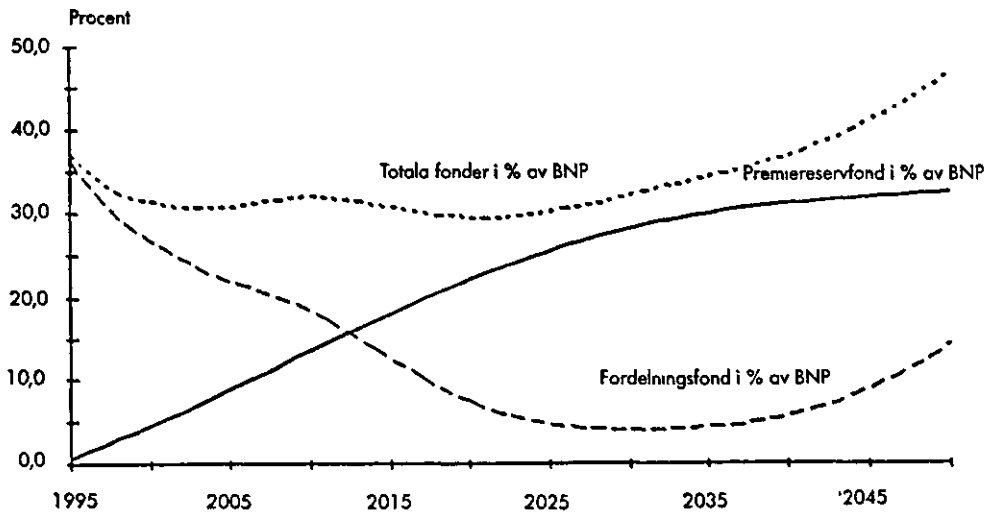

Källa: Riksförsakringsverket.

ha buffertfond i ett fördelningssystem för att kunna parera tillfälliga konjunktursvängningar. Vid en svår lågkonjunktur räcker inte de inflytande avgifterna för att betala pensioner utan man behöver ha en buffertfond.

Om det bara gällde konjunkturvågorna, skulle fonden inte behöva vara särskilt stor. Men buffertfonden har också en annan funktion, nämligen att parera även långsiktiga variationer i den ekonomiska tillväxten. Bo Könberg har beskrivit hur det nuvarande pensionssystemet är besvärligt på det sättet att det dröjer väldigt lång tid innan pensionerna reagerar på en långsiktig förändring i tillväxttakten. Det dröjer åtskilliga decennier och under den tiden behöver man ha en ganska stor buffert. Vi har naturligtvis också de demografiska påfrestningarna med variationer i generationsstorlekarna som gör att man kan behova en ganska rejält tilltagen buffert. Det har vi förstås idag. Hur kan man då försvara att vi nu drar ner AP-fonderna i fördelningssystemets form så pass kraftigt som vi gör? Försvaret ligger naturligtvis i att vi har konstruerat ett system som är mycket mer foljsamt till den samhällsekonomiska utvecklingen än det nuvarande systemet. Vi har ett system som bär någorlunda tack vare den här följsamheten och kommer att reagera på tillväxtens förändringar, inte samma år men dock med några års eftersläpning. Likaså har vi byggt in en viss följsamhet till demografiska förskjutningar så tillvida att en ökad medellivslängd, som representerar flera pensionärer att försörja, kommer att återspeglas i pensionernas storlek med en viss tidsförskjutning. Med dessa förbättringar i systemets funktionssätt har vi tyckt att detta är en acceptabel utveckling.

Man ser också i *Figur 4* hur premiereservfonderna, 2 procent, växer upp samtidigt som någon slags kompensation för det avsparande som sker i fördelningsfonden. Det totala allmänna pensionsfondkapitalet kommer att vara konstant mätt i procent av BNP.

Av *Figur 4* framgår vad som skulle hända om vi lämnade systemet att fungera precis orört. Fondkapitalet skulle minska

Figur 4 **Fondernas kapital i procent av BNP inklusive AP-fond enligt nuvarande regler.**

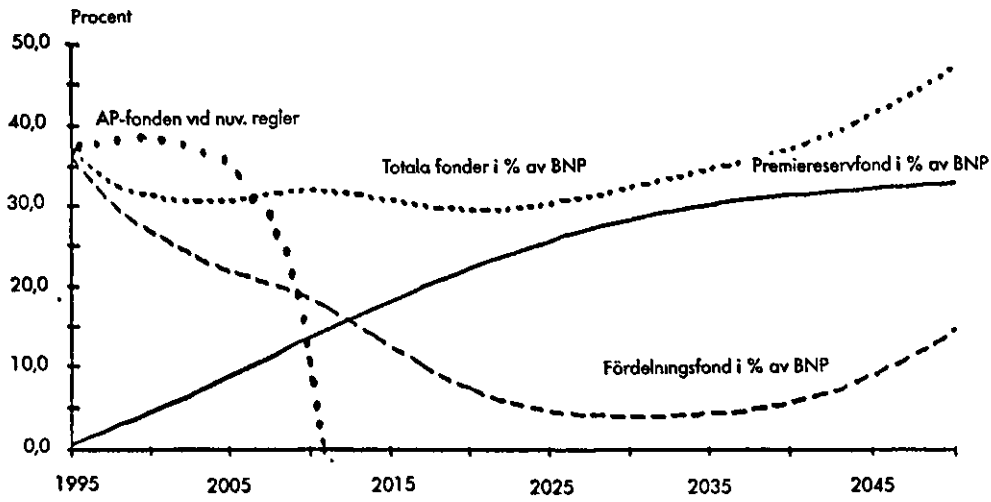

i allt snabbare takt, i synnerhet när 40-talisterna börjar få pension, och det skulle ta slut år 2012 om vi har 1,5 procent tillväxt. Om vi får bättre tillväxt som många tror, går det mycket bättre. Men det är faktiskt så illa att även om vi får 3 procent tillväxt hela tiden, kommer fondkapitalet att ta slut ungefär år 2020. Obalansen mellan avgifter och utgående pensioner är redan i nuläget väldigt kraftig och befolkningssituationen förvärras så pass kraftigt att inte en relativt hög tillväxt kan ordna till obalansen. Till dem som tycker att vi har för dålig fördelningsfond i systemet kan man säga att om vi inte genomför den här reformen blir det ingen alls.

Figur 4 visar också att det nya förslaget innebär en väldigt kraftig förstärkning på lång sikt av sparandet i pensionssystemet. I det nuvarande systemet har vi ett negativt sparande, eftersom fonden hela tiden minskar, och t o m ett negativt sparkapital, dvs pensionssystemet har nettoskulder.

Andra kritiker av förslaget säger att vi har lämnat mycket ofinansierat. Och som också Bo Könberg sade så har vi inte klarat finansiering av pensionssystemet fullt ut. Vi har 19 procent i avgifter och 30 procent av lönesumman i utgifter och vi har inte kunnat hitta på något som sluter det gapet i en handvändning.

Tabell 1 visar de finansiella effekterna av vad vi gör. Man kan se att summa summarum förstärker vi systemet finansiellt, med 7 miljarder redan 1995. Detta beror uteslutande på att man föreslår avgiftshöjningar med 1 procent och litet mera i framtiden. Effekterna beror mest på avgiftshöjningar men också på att vi tar bort delpensionen och en del annat.

Vi förstärker AP-fondens finanser mycket kraftigt och räddar dem från att ta slut. Det betyder att effekten av reformförslaget inledningsvis gör att vi drar ner fonden. Vi har ett negativt sparande med 25 miljarder 1995, men så småningom låter vi fondens finanser få större tillskott. Det betyder i själva verket att minskningen av fonden inte blir så stor som den skulle ha blivit utan reformen. Denna åt-

Tabell 1 **Det nya pensionssystemets finansiella effekter.**

Reformens effekt: (miljarder kronor)	1995	2000	2005	2010
Ålderspensioneringens fördelningssystem	−25	+ 8	+26	+41
Ålderspensioneringens premiereservdel	+11	+14	+16	+19
Statsbudgeten och andra trygghetssystem	+21	−12	−28	−41
Totala pensionssystemet	+ 7	+10	+14	+19

gärd tillsammans med avsättningarna till premiereservsystemet betyder att den övriga delen av pensionssystemet, dvs primärt det som ligger i statsbudgeten, och där ligger idag hela förtidspensionssystemet, kommer att efter år 2005 gå med ett betydande underskott, runt 28 miljarder 2005. Huvuddelen av denna kostnad står förtidspensionerna för. Vi har inte redovisat något förslag till vad vi skall göra med förtidspensioneringen utan den skall den andra stora beredningen ägna sig åt så småningom. Det är ju också så att förslaget trots allt innebär att systemet som helhet är en påtaglig förstärkning. Dessutom ju lägre tillväxten blir, desto större blir förstärkningarna i förhållande till vad vi skulle fått utan reformen.

Björn Sprängare:

Inledarna får ordet igen.

Bo Könberg:

Jag skall försöka svara på några frågor som Olov Hertzman tog upp. Olov nämnde frågan varför man inte rätt av gick över till fördelningssystem och han gav nästan svaret på det själv. De två huvudinvändningarna att i dagsläget gå över till ett system som skulle vara ett renodlat fonderat system är ju för det första problematiken med att det är ganska svårrealisibert när man väl har infört ett fördelningssystem. När vi har fattat det beslutet eller våra föräldrar har fattat beslutet som det gjordes i slutet på 1950-talet att man skulle ha ett fördelningssystem och man skulle börja ge mycket mera i pension än man betalade in, gjorde man ett beslut som är svårt att ändra på. Man skulle ju tvingas, om man bytte från fördelningssystem till ett fonderat system att låta någon generation betala både sina föräldrars pension och sin egen pension. Det kanske vore bra men det är svårt att hitta den generation som ställer upp på det. Jag brukar fråga på mötena om det finns några som är intresserade av detta men det brukar vara ett svagt intresse. Det vore trevligt att få gå till det andra hållet, dvs från ett fonderat system till fördelningssystem.

Att fullfondera ett så pass stort åtagande som ett allmänt pensionssystem på någorlunda hygglig nivå för befolkning innebär våldsamt stora fonder. Skulle man fullfondera i både folkpensionsdelen och ATP-delen, handlar det om att man behöver ett system som är 3–4 årgångar av BNP, 5 000–6 000 miljarder. En hel del om man jämför med realkapitalet i landet skulle finnas i fonderna. Någon kritiker har sagt att man knappast skulle äga sina gångkläder en gång utan att man fick väl hyra dem. Man kan ju fråga sig vilka effekter det skulle ha på maktkoncentrationen och annat.

Varför just 2 procentenheter av de 18,5 procenten? I detta finns det ingen exakt vetenskap. Om man bortser från de politiska synpunkterna, är huvudskälet att det har varit en gemensam utgångspunkt från de olika partierna att vi inte skulle lägga ett förslag som innebar att fördelningsfonden råkade i en sådan fara att den försvann. Detta innebär en restriktion för systemet. Man kunde tänka sig att höja

till 2,5 för att få utrymme för mera. Det är klart att man kunde göra det, men om man gör det blir det ett aktuariskt system med ökad pensionsrättighet. Det finns ett oupplösligt samband i förslaget mellan det som betalas in och det som betalas ut. Om man skulle välja en nivå på 20 procent, skulle man få en högre kompensationsnivå. Om det blir 18,5 procent, ryms det inte med de antaganden vi har mycket mer än de två procentenheterna. Det skulle ha kunnat vara möjligt att politiskt komma överens på en något högre nivå än de två procenten, om inte den restriktionen hade funnits. I den skiss som vi presenterade redan sommaren 1992 nämnde vi något mellan 10–20 procent och man kanske hade kunnat komma med något över 2 procent.

Man kan också diskutera uppläggningen av premiereserverna. Den delen av betänkandet är mera skissartat för att reda ut exakt hur det skall vara. Vi har varit överens om vissa andra principer och utgångspunkter.

Två av de huvudkritikpunkter som Olov Hertzman tog upp var å ena sidan varför Riksförsäkringsverket skall ha hand om försäkringsdelen och å andra sidan placeringsreglerna. Huvudskälet för arbetsgruppen att föreslå att det skulle finnas en central utjämning av det hela har varit en något annorlunda syn än Olovs att det kanske inte räcker med den utjämning som äger rum inom varje enskild förvaltare. Vi tänkte att tillåta ett mycket stort antal förvaltare och tror väl att det blir väldigt många också. De skall uppfylla finansinspektionens villkor om placeringsreglerna och annat. Men om det dök upp förvaltare som bara lockar till sig kvinnor eller bara män, skulle förstås försäkringsbilden bli helt olika i de två systemen. De flesta av oss skulle vilja vara med i ett system där man delade våra risker för att leva länge med bara män, gärna alkoholiserade män eller män som klättrar i berg eller kör fort, och då är frågan om detta självklart klaras av på marknaden. Arbetsgruppen har, till skillnad från Olov Hertzman, dragit den slutsatsen att det är svårt att klara av det på en marknad annat än att det skulle bli stora skillnader.

Beträffande placeringsreglerna kan man diskutera om vi har varit *för* konservativa eller försiktiga. Vår utgångspunkt har varit att detta är ett obligatorium, vi använder statens tvångsmakt för att se till att människor är med i ett premiereservsystem och därför måste man ställa extra stora krav på säkerheten jämfört med de risker man kan ta om man väljer mera fritt på en marknad när det gäller tilläggsförsäkringar.

Assar Lindbeck tog upp en del frågor. Jag berörde inte speciellt frågan om avgifter och taket. Jag vill ändå påminna att när socialförsäkringarna i sitt nuvarande skick sattes igång i mitten av 1950-talet och framåt, var de mycket försäkringsmässiga. På så viset hade såväl folkpensionen som sjukpensionen och sedan ATP ett gemensamt tak för förmåner och avgifter. Det togs inte ut några avgifter ovanför förmånstaket i ATP under de första 22 åren. Även om reformen genomfördes av den socialistiska halvan av de svenska politiska spektrum valde man ett system som landade på att man tog ut avgifter där det fanns förmåner. Det var paradoxalt nog den borgerliga regering som föreslog att man skulle ta ut avgifter ovanför förmånstaket. Det gjorde inte den regering som gjorde det i början på 1980-talet för att de tyckte att det var speciellt skojigt med att inte ha samband mellan avgifter och förmåner utan bl a för starka administrativa skäl för att det var enklare för företagen att slippa byråkrati och liknande. Vägen till ett visst ställe längre ner är ju som bekant stenlagt med goda förutsatser. I den meningen har vi tyckt att man borde ta bort avgifterna helt och hållet medan de socialpolitiska ledamöterna har anfört fördelningspolitiska skäl för att behålla den nuvarande konstruktionen. Det finns inga hemligheter att det här har skett en

kompromiss i ordets egentliga och goda mening. Motståndets intressen framförda av företrädare med olika uppfattningar har mötts och bedömts av intresse att komma överens i det stora hela såsom viktigare än att få sin vilja igenom på varje punkt.

Assar Lindbeck tog upp flera invändningar mot pensionsrättigheter som är inlagda av fördelningspolitiska skäl. Jag tänker framförallt på barnåren. Assar talade om retroaktiva grispremier. Vi har inte valt att föreslå någon väldigt detaljerad kontroll av om man har vårdat barnen eller inte. Det finns starka önskemål i den politiska debatten att det inte skall kontrolleras noggrant. Om Assar Lindbeck vill driva den takten får vi förstås fundera på det i samband med utformning av propositionen. Vi har tyckt att det skulle kunna vara en användbar hypotes att den som har haft barn och har barn på något sätt tar hand om dem.

Förslaget om att införa pensionsrättigheter på barnår är baserat på den brist på jämställdhet som än så länge råder i vårt samhälle mellan män och kvinnor eller ansvarstagandet för barn. Om man inför ett livssystem baserat till helt övervägande del på livsinkomstprincip, har vi bedömt det som angeläget att försöka se till att man ger pensionsrättigheter mera, i praktiken än så länge åt kvinnor, än vad medellivsinkomster ger. Man kan tänka sig olika modeller. En modell skulle vara att alla som har förnamn som låter kvinnliga eller har ett personnummer vars tredje siffra är jämn skulle få ökade pensionsrättigheter jämför med oss vars tredje siffra är ojämn. I stället har vi valt att koppla det till barninnehav. Det ger i grova drag en pensionsrättighet som är 7–9 procent mer än vad det skulle ges till kvinnor än om man inte hade den här regeln. Vi har tyckt att det är rimligt i de fall föräldrarna inte har anmält något annat, att man bestämmer vilken av de två makar som får pensionsrätten. Vi har samma regel som vi har för barnbidrag idag: om man inte har anmält något annat till försäkringskassan, är det mamman som får bidraget. Man kan vara för eller emot detta. Vi tycker att vi har lyckats ordna en konstruktion som gynnar olika beteenden. Allra mest i pensionssystemet får ju förstås den som är hemma på hel tid, men allra högst pension får den som yrkesarbetar. Även med det system vi har lagt kommer det att löna sig pensionsmässigt att yrkesarbeta trots det tillägg man får genom att man har småbarn.

En mycket diskuterad fråga både inom arbetsgruppen och ute i den allmänna debatten har varit pensionsrätten vid studier. Den mesta kritiken får vi för att vi inte har infört en pensionsrätt vid studieår. Vi föreslår att studiebidragsdelen, ca 20000 kronor, höjs så mycket som motsvarar en skattebeläggning av den, i storleksordning 24000 kronor, och man får pensionsrätt på den. Det finns i dagsläget ett antal vuxenstudiestöd som är utformade så att de är skattepliktiga och ger pensionsrätt. Personligen delar jag Assar Lindbecks uppfattning att studier skall ge utdelning bl a i högre lön.

Man kan diskutera pensionsrätten på värnpliktstiden. Vi har tyckt att i framtiden kanske bara en tredjedel av varje generation gör värnplikten tvångsmässigt och under en ganska kort tid, så borde det vara rimligt att man från samhällets sida såg till att man fick pensionsrätt för den här tiden. Om man skulle ha valt den lösning som Assar Lindbeck antydde på vårdnadsbidragssidan, hade man haft svårt att få något större utfall ekonomiskt av pensionsrätten, eftersom såväl de tänkbara vårdnadsbidrag som kan finnas i vårt land som den dagpenning värnpliktiga har är så pass låg så att den ger mycket lägre pensionsrätt än de fiktiva nivåer vi har arbetat med och som staten betalar in.

Frågan om egenavgifterna och växlingsproblemet till sist. Jag uppfattar det tyvärr som ett stort, betydande problem att man inte än så länge har varit tydligare

från arbetsgivarhållet även om man tycker att det går åt rätt håll. Jag känner till den ekonomiska teori som Assar Lindbeck var inne på att på lång sikt ordnar det där sig ändå. Det får mig att tänka på en annan ekonom, nämligen John Keynes, att det ordnar sig på lång sikt när vi alla har dött.

Assar Lindbeck:

Svaren var klargörande. Men jag tycker fortfarande att pensionsrätt för vård av barn logiskt hör samman med vårdnadsbidrag. Det är lustigt att de som är motståndare till vårdnadsbidrag trots allt vill att man skall ha pension för att vårda barnet, men inte att man skall få ersättning under den tid då man utför arbetet. Det är inte solklar logik i det hela. Varför skall man inte få barnbidraget under den period man har ekonomiska svårigheter, nämligen när man har hemmavarande barn? Då säger Bo Könberg att med kommitténs förslag kan man ge barnfamiljerna högre livsinkomst än med större barnbidrag eller vårdnadsbidrag. Det skulle vara politiskt lättare att ge pensionstillskott till dem som har barn än att ge barnfamiljerna mer pengar omedelbart. En annan tanke som troligen ligger bakom förslaget är kanske att om man höjer barnbidraget, påverkar det både mannens och kvinnans inkomst. Men om man skjuter på det till pensionsåldern, så kommer mannen inte åt pengarna lika enkelt: i många fall kanske mannen har försvunnit vid det laget. Detta kanske är tanken i själva verket! Staten griper in i familjen för att se till att mannen inte super upp barnbidraget, som kvinnan sedan får när hon blir gammal.

Svaret på frågan om lön för värnpliktiga var likartat. Kommittén är inte beredd att betala värnpliktiga en marknadsmässig lön, eller ens en rimlig lön. Däremot är man beredd att ge dem motsvarande pengar 45 år senare. Inte heller i detta fall är motivet solklart. Varför skall man ha tvångsarbete i ett samhälle, dvs varför skall vissa människor behöva slita för staten under ett antal månader utan marknadsmässig ersättning? Varför inte i stället ge dem en rimlig marknadslön? Det skulle också ha den fördelen att det blir lättare att kalkylera vad försvarsutgifterna egentligen är; de redovisade kostnaderna för försvaret skulle då baseras på realistiska löner, som motsvarar produktionsbortfallet i ekonomin.

Jag är fortfarande litet osäker på varför det är så fint att skjuta på de nya bidragen till en period då man inte längre behöver dem lika mycket som tidigare.

Olov Hertzman:

Jag var litet otydlig och blev också missförstådd när det gällde placeringsreglerna. Jag förstår självklart motivet från arbetsgruppens sida när det gäller att säkra de pengar som skall till ett så viktigt ändamål som pensionen och dessutom en statlig pension. Samtidigt har vi också ambitionen att pengarna skall bli så många som möjligt. Målsättningen är klar. Bakom förslaget ligger valfriheten att man i konkurrens skall få systemet att fungera med effektiv kapitalförvaltning och allt annat.

Samma tankar ligger bakom arbetet med försäkringsutredningen och placeringsreglerna. Det är självklart att man inte från lagstiftarens sida ens när det gäller den frivilliga pensionen och pensionsbolagen kan ha råd att riskera fallissemang. De måste vara solida och det måste i botten ligga garanterade åtaganden för återbäring och annat och de måste kunna infrias. När placeringsutredningen lade fram sitt förslag var det inte för att öppna en lekstuga för privata bolag utan tanken var att man lämnade den konservativa, inproduktiva placeringsfilosofin för en mera effektiv. Att gå in på aktiemarknaden är erfarenhetsmässigt, när det gäller långa produkter som pensionsförsäkringar, något som ger betydligt mera än

att sitta fast med obligationer.

Samma strävanden ligger bakom den vardande lagstiftningen och det som Bo Könberg efterfrågar. Slutsatsen är att försäkringsrörelselagstiftningen passar lika bra för det statliga systemet som för de privata bolagen. Möjligen skall man inte från statens sida behöva garantera dessa, eftersom försäkringsbolagen klarar sig ganska bra till skillnad från bankerna.

Björn Sprängare:

Ordet är fritt.

Kari Lantto:

Jag tänker jämföra förslaget med det optimala pensionssystemet enligt Diamond & Mirrlees. Ingen vet vad man kan göra i framtiden. Det är det som är den stora osäkerheten. Flera talare här pratade om val man hade att jobba något år mer eller mindre. Man får en dålig pension om man går vid 61 år, man får mer om man jobbar längre. Ingen vet om man kan göra det. Ingen vet heller hur länge man kommer att leva. Det finns två olika risker.

Jag vill ta upp risken att förlora sin arbetsförmåga. Det kan vi göra när som helst. Om vi råkar förlora arbetsförmågan vid, säg 55 års ålder, får vi förtidspension i dagens system och enligt förslaget. Om man råkar orka så långt som till 60–61 (eller 65–66) års ålder, får man en ålderspension i stället. Vid 70 år har man idag fått sin pension oavsett hur konditionen är.

Vi väljer inte fritt hur länge vi skall jobba utan vi tvingas ibland ta pension för att vi inte kan arbeta längre. I betänkandet finns det en paragraf: "Pensionssystemets grundläggande funktion är att ge ekonomisk trygghet för dem som på grund av ålder eller sjukdom inte kan få sin försörjning från förvärvsarbete." Den grundläggande funktionen för pensionssystemet är att ge trygghet om jag förlorar min arbetsförmåga.

Vid tidiga år får man en förtidspension som är oberoende av hur gammal man är när man förlorar sin arbetsförmåga. Man får samma om man är 50 som 55 år. När man har nått 60–61 (eller 65–66) års ålder får man en ålderspension som stiger brant, man får igen en ekvivalent för varje krona man har betalat in. Förtidspensionen ger en perfekt försäkring mot denna risk att förlora arbetsförmågan. Ålderspensionen ger ingen försäkring utan man bär hela risken själv.

Det innebär ingen försäkring att få en rejäl uppräknad pension för varje år man jobbar ytterligare. Det innebär ingen försäkring mot att få ett kort arbetsliv. Tvärtom bär man hela risken själv.

Ett optimalt system ser annorlunda ut. Man får en bonus i form av högre pension om man går i pension senare, för att ge incitament att arbeta längre. Men den bonusen blir aldrig så stor som i förslaget och i det gamla systemet, vilket frigör resurser för kompensation av dem som tvingas pensionera sig tidigt. Detta är resultat från den nationalekonomiska teorin av Diamond & Mirrlees som publicerade det i *Journal of Public Economics* 1978. Bakom detta ligger antagandet att vi inte älskar våra jobb utan att man behöver incitament för att få folk att arbeta samtidigt som man värnar om tryggheten.

Enligt förslaget behövs det inom förtidspensionen knappt några incitament för att välja att vara kvar ett år till. Men inom ålderspensionen behövs det extremt mycket enligt förslaget; man kan inte ha någon försäkring utan att folk skulle hoppa av. Så måste man tolka förslaget.

Assar Lindbeck:

Hur menar du att man skall göra om man vill införa incitament även före 61 år?

Kari Lantto:

Det är den svåra biten. Inom ett förtidspensionssystem försöker man också kontrollera arbetsoförmågan.

Assar Lindbeck:

Är ditt svar att även före 61 år vill du ha ett system där du får incitament att inte ta förtidspension?

Kari Lantto:

Jag skulle gissa på det. Men där är det mindre klart. Diamond och Mirrlees vågar sig inte på den tolkningen själva. De säger att mellan 60 och 70 år har vi ett ålderspensionssystem där ingen ens försöker att kontrollera vem som inte kan eller vem som bara inte vill jobba. Där vill de tolka sin teori för optimalt pensionssystem.

Assar Lindbeck:

I system med subventionerat förtidspensionssystem har vi särskilda problem, eftersom det är nödvändigt att kolla om sjukdom föreligger. I det vanliga ålderspensionssystemet har vi inte sådana problem, inte heller vid en försäkringsmässig förtidspension.

Kari Lantto:

Ja, inom ålderspensionen har vi bara en parameter: ersättningsnivån. I både det nuvarande och förslagets förtidspensionssystem håller vi på att kolla; vi har en parameter till.

Assar Lindbeck:

Det finns ingen anledning att subventionera tidig pension för friska som väljer att sluta arbeta före 65 års ålder. Däremot kan man diskutera hur hög sjukpension som skall utgå för dem som blir sjuka. Men varför skall den vara annorlunda för dem som är 60–65 år än för andra?

Kari Lantto:

Men ofta kan man inte skilja på den som är frisk och den som är sjuk.

Assar Lindbeck:

Det är just därför som man bör skilja på åldringspensionssystem och sjukförsäkring.

Kari Lantto:

Du vill alltså försäkra folk mot att de kan bli olika gamla i sitt arbetsliv.

Assar Lindbeck:

Naturligtvis. I ett rent och icke-subventionerat åldringspensionssystem, som skiljs ut från sjukförsäkringen, uppstår inte några kontrollproblem. Kontroll krävs däremot i sjukförsäkringssystem, också när man permanent mister arbetsförmågan.

Kari Lantto:

Pensionssystemets roll är ju att försäkra mot förlorad arbetsförmåga. Det skall också ge oss incitament så att vi jobbar om vi kan. Det är därför vi ger högre pension om man jobbar längre. Man kan faktiskt ge mindre ersättning för att jobba ytterligare ett år än enligt förslaget, utan att folk pensionerar sig i förtid. Och vinna i ökad trygghet. Pensionsförslaget innehåller ingen försäkring mot att arbetslivet kan sluta såväl vid 65 års ålder som 85.

Olov Hertzman:

Jag kanske inte alls hänger med i svängarna, men min spontana reaktion till Kari Lantto är att riskbiten i en pensionsförsäkring ligger i slutändan. Du vet ju inte när du dör. Du disponerar över början på pensionstiden och därför kan du själv påverka nivån på den pension du skall ha fram till den för oss alla osäkra dag då du dör. Det är ju den ändan som är osäker och därför hänger jag inte riktigt med i ditt resonemang. Man försäkrar sig ju inte emot arbetslöshet på ålderdomen. Vi räknar alla med att gå i pension vid en viss ålder och vi vill att pensionskapitalet skall

räcka till den osäkra dag då det är dags att säga adjö.

Bo Könberg:

Jag har inte heller förstått det hela varför jag reserverar mig. I det förslag som är lagt vad gäller ålderspensionssystemet, och som Kari Lantto tyckte var väldigt generöst för dem som jobbar ett tag extra, har vår utgångspunkt varit att det inte finns någon som helst subvention i det. Om man jobbar ett år till, får man ut det som motsvarar att man har jobbat ett år till och betalat in 18,5 procent på den inkomsten och att det i genomsnitt är ett år mindre att försörja på slutet.

När Kari Lantto antydde att man inte behöver låta kurvan vara så brant, har han utgått från ett synsätt som innebär att man har rätt att ta pengarna från dem som jobbar litet längre och ge dem till någon annan. Vi har avstått från det och sagt att vi vill ha ett rent aktuariskt system och därför slipper man ju också, som Assar Lindbeck var inne på, några riskmoment i det hela. Det blir inte ett öre mera någonstans. Det enda riskmoment man kan tänka sig är att människor möjligen kan ha en aning om de kommer att leva till 100 år eller om de kommer att dö om ett år eller så. Det riskmomentet finns och försäkringsbolagen hanterar det. Jag tycker att man bör lyfta fram det i Karis resonemang. Vill man jobba till 85 år, får man säkert en pension som är 2 gånger årslönen eller liknande. Vi lägger oss inte i det. Det är ju dina egna pengar och du fattar beslutet själv.

Jag uppfattar dock Kari Lanttos invändning som att du inte resonerar om en förtidspension som vi förutser skall finnas kvar. Där finns ett oerhört komplicerat regelkomplex och där finns saker som vi borde ha gjort bättre. Men vi har försökt att ändra förtidspensionssystemet genom att ge en del allmänna råd till den andra utredningen. Hela försäkringsmomentet, om man blir sjuk innan man blir gammal och inte kan arbeta, ligger i förtidspensionssystemet. Man bör separera dessa två saker helt och hållet. I framtiden finns det ett ålderspensionssystem och ett sjukpensionssystem som vi lägger ihop med risken för att bli sjukskriven kort tid och litet längre tid respektive sjukpensionerad.

Huvudprinciperna finns i broschyren "Förslag. Ett pensionssystem för framtiden". Om ni har synpunkter är vi naturligtvis intresserade. Vi har som ambition att lägga fram en proposition som riksdagen kan ha innan sommarlovet. Det kommer att bli svårt att påverka företrädarna för de partier som är inblandade att avstå från följsamheten.

Björn Sprängare:

Jag vill tacka alla medverkande och förklarar mötet avslutat.